

Versenyképesség a nemzetközi kakaókereskedelemben*

Jámbor Attila,

a Budapesti Corvinus Egyetem
docense

E-mail: attila.jambor@uni-
corvinus.hu

Kőröshegyi Domonkos,

a Budapesti Corvinus Egyetem
mesterszakos hallgatója

E-mail: domon-
kos.koroshegyi@gmail.com

Tóth Andrea Tímea,

a Szent István Egyetem mester-
szakos hallgatója

E-mail:
tpankamarko13204@hotmail.com

Viszonylag kevés versenyképességi kutatás tanulmányozza a mezőgazdasági és az élelmiszerpiacokat a kereskedelmen keresztül. Jelen írás a globális kakaókereskedelem 1992 és 2015 közötti versenyképességének vizsgálatát tűzi ki célul, melyhez a megnyilvánuló komparatív előnyök módszerét használja. Az eredmények szerint a nemzetközi kakaókereskedelem ugyan országok és termékek szerint is nagymértékben koncentrált, a kakaó-alapanyagokkal/feldolgozatlan termékekkel, valamint a feldolgozott kakaótermékekkel kereskedő országok eltérő mintákat mutatnak. Az előbbieket ugyanis jellemzően magas fokú, ámde időben instabil, míg az utóbbiak alacsony fokú, de stabil komparatív előnnyel rendelkeznek, ami jól leírja a két piac versenyhelyezete közötti különbségeket. A stabilitási és a tartóssági próbák többnyire folyamatos gyengülést mutatnak.

TÁRGYSZÓ:
Kakaókereskedelem.
Versenyképesség.
Komparatív előny.

DOI: 10.20311/stat2018.01.hu0045

* A cikk az NKFIH K_119669 „Globális mezőgazdasági versenyképesség a nemzetközi kereskedelemben” című kutatási projektnek és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4-III -BCE-7 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. A szerzők köszönetet mondanak az ismeretlen lektornak, akinek az iránymutatásai sokat segítettek a kézirat végső formába öntésében.

A közgazdaságtanban az egyik legtöbbet használt és vitatott kifejezés a versenyképesség, melynek számos meghatározása van. A szakirodalom egy része a fogalmat makroszinten értelmezi, és a nemzetek versenyképességét kereskedelmi adatokon alapuló indexekkel írja le. Ennek az elgondolásnak az egyik korai képviselője *Balassa Béla* volt, aki 1965-ben kidolgozta a megnyilvánuló komparatív előnyök indexét, mely sok szakirodalmi munka és nemzetközi kereskedelemről szóló vizsgálat alapját képezi (*Balassa [1965]*).

Az elemzések középpontjában jellemzően az ipari termékek állnak, elmarad ezektől az agrár- és élelmiszerszektort érintő vizsgálatok száma. Ennek legfőbb oka az lehet, hogy az agrárpiacokat általában tökéletesen versenyképesnek tartják. Jelen cikk az országok kakaókereskedelmen keresztül mért komparatív előnyeit tanulmányozza. Tudomásunk szerint a témával ilyen megközelítésben a hazai és a nemzetközi szakirodalomban még senki sem foglalkozott. Így a tanulmány több tekintetben is újdonságnak számít az eddig megjelent publikációkhoz képest. Egyrészt a megnyilvánuló komparatív előnyöket vizsgálja egy „nem tradicionális” mezőgazdasági terméksoporton belül. Másrészt a nemzetközi kakaókereskedelmet kutatja, ami tanulságos lehet gazdaságfejlesztési szempontból, hiszen a kakaót jellemzően a fejlődő országok állítják elő és juttatják el különböző formákban a fejlett országok fogyasztóihoz. Harmadrészt, az eredményeket alapanyagok/feldolgozatlan termékek és feldogozott termékek szerinti bontásban is elemzi.

Az írás felépítése a következő. A téma szakirodalmi áttekintése után a második fejezet az alkalmazott módszertant és a felhasznált adatokat ismerteti. Ezt követi a világ kakaókereskedelmét leíró statisztikák összefoglalása, illetve a legfontosabb szereplők és termékek bemutatása. A negyedik rész a fő exportőrök komparatív előnyét elemzi, vizsgálva annak stabilitását és tartósságát is. Az utolsó fejezet a fő eredményeket tekinti át.

1. Empirikus háttér

A komparatív előnyök elemzésének hatalmas szakirodalma van, de – mint azt már említettük – a mezőgazdasági vonatkozású írások száma viszonylag kevés. Afrika szubszaharai területein az ipari kereskedelem integrációját regionális alapon tanulmányozva *Beyene [2014a]* azt a következtetést vonta le, hogy bár 1995 és 2010

között a régióknak több területen is megnyilvánuló komparatív előnye volt, a nemzetközi kereskedelmi korlátozások miatt azt a vizsgált országok csak nehezen tudták kihasználni. *Chingarande–Mzumara–Karambakuwa* [2013] az EAC (East African Community – Kelet-afrikai Közösség) tagállamainak komparatív előnyeivel foglalkozott, és néhány termék esetében (például zöld tea, kávé, elefántcsont, halfilé, virágok) figyelemre méltó lehetőségekre mutatott rá. *Ndayitwayeko et al.* [2014] hasonló eredményre jutott a régiót vizsgálva, és megállapította, hogy annak kávéexportja Ugandával és Kenyával az élen csökkenő ütemben ugyan, de versenyképes volt globális szinten a 2000–2012-es időszakban.

Ázsiában megállt a thaiföldi tonhalexport versenypozícióinak romlása (*Kuldilok–Dawson–Lingard* [2013]), ugyanakkor a korábbihoz képest gyengült a pakisztáni basmati rizsexporté (*Akmal et al.* [2014]). *Astaneh–Yaghoubi–Kalateharabi* [2014] Irán komparatív előnyét vizsgálta a csonthéjas gyümölcsök termesztésében, és erősödést mutatott ki az ország részesedésében a fontosabb mezőgazdasági termékek piacain.

Európa agrárkereskedelmét tanulmányozta *Bojnec–Fertő* [2015], és annak kedvező pozíciójára világított rá a globális agrárkereskedelemben a legtöbb ország, illetve termék esetén. A szerzők Hollandia, Franciaország és Spanyolország versenyképességét találták a legmagasabbnak. A kelet- és a nyugat-európai országok komparatív előnyeit külön is elemezve arra jutottak, hogy az előbbieké kevésbé stabilak, mint az utóbbiaké. *Fertő* munkája [2008] szerint a KKE- (kelet-közép-európai) országok agrártermékeinek versenypozíciói változatos képet mutatnak. *Török–Jámbor* [2013] szintén a KKE-országokkal foglalkozott, és kimutatta, hogy 2004 után csökkentek azok EU-csatlakozás előtti komparatív előnyei.

Beyene [2014b] számos latin-amerikai és karib-térségi ország komparatív előnyét azonosította a globális agrárkereskedelemben. *Korinek–Melatos* [2009] a Mercosur országainak 1998 és 2004 közötti versenyelőnyét állapította meg más országokhoz képest a margarin, a növényi olajok és a kávé kereskedelmében. Cikkükben kiemelik azt is, hogy Brazília és Argentína versenyképessége a legmagasabb a marhahúsexportot tekintve.

Agrártermékeket vizsgálva *Málaga–Williams* [2006] Mexikó komparatív előnyeinek hiányára mutatott rá, bár termékcsoportszinten a zöldségeket és a gyümölcsöket versenyképesnek találta. *Sparling–Thompson* [2011] folyamatosan romló tendenciát mutatott ki a kanadai élelmiszer-feldolgozás versenyképességének vonatkozásában. Egy másik elemzés, mely 1961 és 2011 között a kanadai búza-, marhahús-, illetve disznóhúságazatok komparatív előnyeit vizsgálta, csak a búzaexportot találta versenyképesnek (*Sarker–Ratnasena* [2014]).

Disdier–Emlinger–Fouré [2015] ausztrál és új-zélandi agrártermékek megnyilvánuló komparatív előnyeit kutatták; a szerzők a zöldségeket és a gyümölcsöket, valamint az italokat és a tejtermékeket találták a leginkább versenyképesnek, mely fontos

piacok (Kanada, Japán) megnyitásának volt köszönhető. *Linehan et al.* [2012] az ausztrál gabona, marhahús és félig feldolgozott élelmiszerek megnyilvánuló komparatív előnyeire mutattak rá.

2. Módszertan

Jelen cikk alapját az RCA (revealed comparative advantage – megnyilvánuló komparatív előnyök mutatója) adja, amelyet *Balassa* [1965] a következőképpen határozott meg:

$$RCA_{ij} = \left(\frac{X_{ij}}{X_{it}} \right) / \left(\frac{X_{nj}}{X_{nt}} \right), \quad /1/$$

ahol X az exportot, i az országot, j a terméket, t a termékcsoporthoz, n pedig az országcsoporthoz jelöli. Az i ország komparatív előnye (vagy hátránya) a j termék exportjában a termék teljes hazai exportból, valamint a referenciaországok teljes exportjából való részesedésének összehasonlítása alapján számolható ki. Az országnak akkor van az adott termékcsoporthoz nézve komparatív előnye, ha az RCA értéke nagyobb, mint egy.

Az RCA-mutatót több kritika is érte, mivel figyelmen kívül hagyja a gazdaságpolitikai intézkedések hatását és aszimmetrikus értéket ad. Az első azért probléma, mert a kereskedelem szerkezetét nagymértékben befolyásolják az ország gazdaságpolitikája és intézkedései. Az aszimmetrikusság (tehát az, hogy a Balassa-index értéke egy és végtelen között változhat, ha az országnak komparatív előnye van, azonban csak 0 és 1 közötti értéket vehet fel, ha komparatív hátránya) az ágazat relatív súlyának megítélésekor okozhat problémát, mert bizonyos esetekben túlértékeléshez vezethet. A különböző kritikákról és az eredeti index módosított változatairól áttekintést ad *Jámbor–Babu* munkája [2016].

A megnyilvánuló komparatív előnyök statikus állapotának bemutatása mellett azok tartósságát is vizsgáljuk. Ehhez egyrészt Markov-féle átmenet-valószínűségi mátrixokat számítunk és összegzünk a mobilitás index segítségével, másrészt ún. Kaplan–Meier-túlélőfüggvényeket (\hat{S}_i) becsülünk. *Bojnec–Fertő* tanulmánya [2008] alapján feltételezzük, hogy a minta n független megfigyelést tartalmaz, ahol $i = 1, 2, \dots, n$, t_i a túlélési idő és c_i egy cenzoráló indikátorváltozó, amelynek értéke egy, ha a hiba előfordul (esetünkben megszűnik az export), egyébként nulla i megfigyelésre. Feltételezzük továbbá, hogy $m < n$ a megfigyelt hibára. A rangsorolt

túlélési időket a következő módon jelöljük: $t_1 < t_2 < \dots < t_m$. A hiba kockázatát t_j időpontban n_j , a megfigyelt hibák számát d_j jelöli. A Kaplan–Meier-függvény ebben az esetben (azzal a konvencióval, hogy $t < t_1$):

$$\hat{S}_t = \prod_{t_i < t} \frac{n_j - d_j}{n_j}. \quad /2/$$

A cikk számításainak alapját a Világbank WITS- (World Integrated Trade Solution) rendszerében elérhető kereskedelmi adatok adják (melyek fő forrása a UNcomtrade [United Nations commodity trade statistics database – az Egyesült Nemzetek Szervezetének árukereskedelmi statisztikai adatbázisa], ahol hatos szintű bontásban állnak rendelkezésre a nyers kereskedelmi adatok) az 1992 és 2015 közötti időszakokra. A BEC- (broad economic categories – átfogó gazdasági kategóriák) besorolás szerint a kakaó és kakaókészítmények csoportján (HS18) belül különválasztják az alapanyagokat/feldolgozatlan termékeket a feldolgozott (kész-) termékektől, így azok külön szerepelnek az elemzésünkben is. A HS18-on belüli pontos terméknevezések, valamint a feldolgozottsági szintekbe való besorolás a Függelék F1. táblázatában olvashatók.

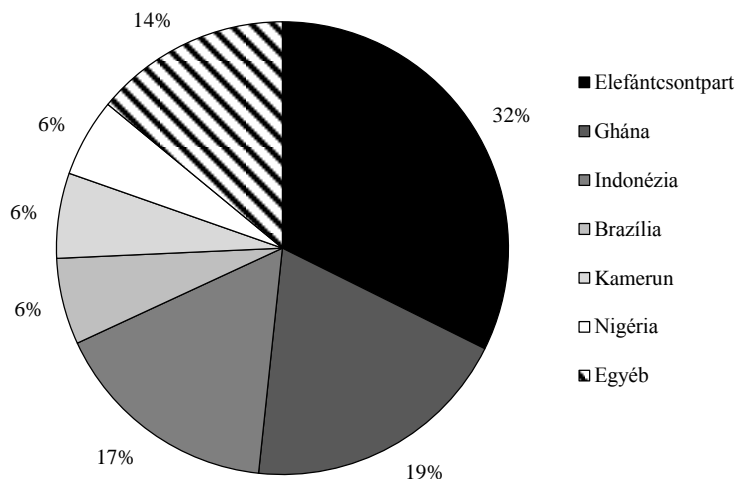
3. A világ kakaótermelése és -kereskedelme

A kakaó története Mexikóban kezdődött három évezreddel ezelőtt. Már a maják is felhasználták; kezdetben fizetőeszközként és vallási szertartások részeként kapott szerepet, illetve a gazdag réteg fogyasztotta ital formájában. A felfedezések során a spanyol kereskedők által került Európába, ahol mint orvosság és újfajta koffeinforrás terjedt el. A spanyolok megőrizték a kakaóbabok titkát, így eleinte meg tudták tartani kakaókereskedelmi privilégiumukat. A termék európai elterjedésével párhuzamosan azonban rohamosan növekedett a kereslet is, ezért más európai országok (Nagy-Britannia, Németország és Franciaország) is beindították saját ültetvényeiket gyarmataikon – ekkor kezdődött az afrikai kakaó története, mely ma már a kakaótermelés központjának tekinthető (Coe–Coe [2013]).

Az 1. ábra adatai szerint a nemzetközi kakaótermelés meglehetősen koncentrált. Ennek fő magyarázata az, hogy a kakaófa termesztési feltételei (magas hőmérséklet, sok csapadék és napsütés) csak elég kis területen adóttak. 2014-ben a legnagyobb termelők Elefántcsontpart, Ghána, Indonézia, Brazília, Kamerun és Nigéria voltak,

melyek a világ termelésének közel 90 százalékát adták. Napjainkban tehát annak ellenére, hogy öshazája Amerika, a kakaó több mint kétharmadát Afrikában termelik.

1. ábra. A világ kakaóbab-termelésének megoszlása országok szerint, 2014

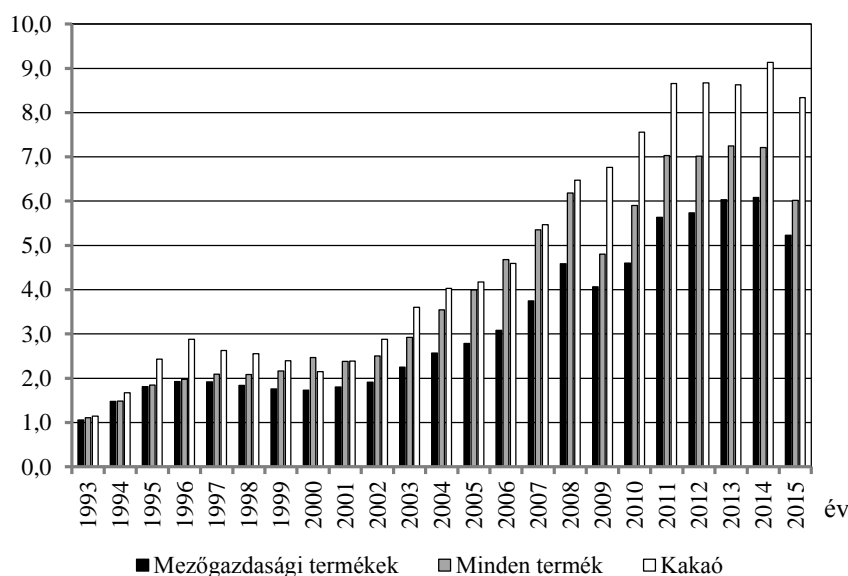

Forrás: Saját szerkesztés 2016. évi FAO-adatok alapján.

Ahogy az 1. ábrán látható, a kakaóbab-termelők nagyrészt fejlődő országok, ahol a farmerek kis birtokokon termelik a kakaóbabot. Nagy nehézséget okoz számukra, hogy a változó és alacsony árak kiszámíthatatlanná teszik a kakaópiacot. Világszerte számos szervezet jött létre a kakaótermelés életben tartása és a termelők minimális életszínvonalának biztosítása érdekében. 2013/14-ben a kakaótermeléshez kapcsolódó „Fair Trade” elnevezésű mozgalomhoz tartozó szervezetek közel 11 millió dollárral segítettek tagjaikat, az összeg 37 százalékát a termelés fokozására és hatékonyságának növelésére, valamint a kakaóbabból készült termékek minőségének javítására használták fel. E közösségek a kakaóbab garantált áron való felvásárlását is vállalják, ezzel biztos jövedelemhez juttatva a termelőket (Fairtrade [2016]).

A globális kakaóexport 1992 és 2015 között a termeléshez hasonlóan folyamatosan nőtt, közel kilencszeresére. (Lásd a 2. ábrát.) Míg 1992-ben csak 5 milliárd dollár volt, addig 2014-ben már 46 milliárd dollárt tett ki (igaz, 2015-ben enyhén visszaesett). Eközben az összes termék exportja az 1992. évi hatszorosára (2,5 trillió dollárról 15 trillióra), az agártermékeké pedig több mint ötszörösére (230 milliárdról 1,2 trillió dollárra) emelkedett. Az adatok szerint tehát a vizsgált időszakban a kakaóexport növekedett a legnagyobb ütemben.

2. ábra. A világ kakaó-, agrár- és teljes termélexportjának alakulása, 1993–2015
(1992. év = 1)

Forrás: Itt és a továbbiakban saját számítás/szerkesztés a Világbank 2016. évi adatai alapján.

A termelés és a globális trendek áttekintése után érdemes a nemzetközi kakaókereskedelmet országok szerint is vizsgálni. A továbbiakban erre a módszertani leírásban közölt bontás szerint (kakaó-alapanyagok/feldolgozatlan termékek és feldolgozott kakaótermékek) került sor. (Lásd az F1. táblázatot.)

A legnagyobb globális kakaóalapanyag-exportőrök helyzete meglehetősen stabil volt 1992 és 2015 között. (Lásd az 1. táblázatot.) Elefántcsontpart, Hollandia és Ghána rendre az első három-négy helyet foglalta el. A top 10 ország exportálta a világ kakaó-alapanyagainak/feldolgozatlan termékeinek több mint 80 százalékát, ami magas koncentrációra utal. Nigéria pozíciója az elmúlt évtizedben erősödött meg a kormány mezőgazdaságot támogató politikájának köszönhetően: kakaóültetvényeket telepítettek és ezáltal az exportjukat az addigi közel hétszeresére növelték. A kakaó-alapanyagokat/feldolgozatlan termékeket exportáló országokat vizsgálva két csoport különíthető el: egyfelől azok, amelyek maguk is kakaóbab-termelők (Elefántcsontpart, Ghána, Nigéria, Indonézia), másfelől a korábbi gyarmati kapcsolataikat felhasználó reexportőrök (Hollandia).

A kakaóbabot termelő országok kereskedelmének szerkezetét vizsgálva a fejlődő országok tipikus agrárkereskedelmi problémájával szembesülhetünk. A Világbank adatai alapján a kakaóexport Elefántcsontpart és Ghána teljes exportjában rendre 30

és 14 százalékot (a mezőgazdasági exportban 62 és 52 százalékot) tett ki a vizsgált időszakban. Következésképpen nagyon kitétek (voltak) a mezőgazdasági termékek (többek között a kakaó) piacának, de hasonló a helyzet a latin-amerikai és a karibi országok esetében is. Ezek a gazdaságok azonban csupán az alapanyagokat/feldolgozatlan termékeket exportálják, nincs megfelelő feldolgozóiparuk, így a magasabb feldolgozottsági szintű termékek kivitele révén elérhető pluszprofit nem náluk realizálódik.

1. táblázat

A tíz legnagyobb exportőr részesedése a kakaó-alapanyagok/feldolgozatlan termékek globális exportjából, 1992–2015 (százalék)

1992–1997		1998–2003		2004–2009		2010–2015	
Elefántcsontpart	28	Elefántcsontpart	30	Elefántcsontpart	22	Elefántcsontpart	21
Hollandia	17	Hollandia	18	Hollandia	18	Hollandia	17
Ghána	13	Ghána	9	Ghána	10	Nigéria	9
Indonézia	6	Indonézia	8	Indonézia	8	Ghána	9
Malajzia	5	Franciaország	6	Nigéria	6	Indonézia	6
Brazília	4	Malajzia	3	Malajzia	6	Malajzia	6
Németország	4	Kamerun	3	Franciaország	5	Németország	5
Franciaország	4	Brazília	2	Kamerun	3	Franciaország	4
Kamerun	3	Szingapúr	2	Belgium	3	Kamerun	3
Szingapúr	3	Észtország	2	Németország	3	Ecuador	3
<i>Top 10</i>	87	<i>Top 10</i>	84	<i>Top 10</i>	83	<i>Top 10</i>	83

Megjegyzés. Itt és a további táblázatokban a top 10-hez tartozó értékek kerekítés miatt térnek el az adatok összegétől.

A feldolgozott termékek esetén az kakaó-alapanyagok/feldolgozatlan termékek exportjára jellemző stabilitás már sem a koncentráció, sem az országok sorrendje terén nem figyelhető meg. (Lásd a 2. táblázatot.) Habár 2010 és 2015 között a top 10 ország adta a feldolgozott kakaótermékek globális exportjának közel 70 százalékát, ez az arány jelentősen, 10 százalékponttal alul maradt az 1992–1997-es időszak értékéhez képest. A legnagyobb exportőrök között már nem a termelő, hanem olyan országok voltak, amelyek (például Hollandia, Franciaország) a volt gyarmataiktól vásárolták fel az alapanyagokat vagy (például az Egyesült Államok, Lengyelország és Svájc) a késztermékekhez képest alacsonyabb szállítási, illetve tranzakciós költségű, „majdnem feldolgozott” termékeket szereztek be. 2010 és 2015 között Németország, Belgium és Hollandia tette ki a világ feldolgozottkakaó-exportjának 35 százalékát.

2. táblázat

A tíz legnagyobb exportőr részesedése a feldolgozott kakaótermékek globális exportjából, 1992–2015 (százalék)

1992–1997		1998–2003		2004–2009		2010–2015	
Németország	18	Németország	16	Németország	16	Németország	17
Franciaország	15	Belgium	14	Belgium	13	Belgium	11
Hollandia	10	Franciaország	9	Franciaország	7	Hollandia	7
Egyesült Királyság	9	Hollandia	8	Hollandia	7	Franciaország	6
Olaszország	7	Egyesült Királyság	6	Olaszország	6	Egyesült Államok	6
Egyesült Államok	5	Kanada	6	Egyesült Államok	5	Olaszország	6
Svájc	4	Egyesült Államok	6	Kanada	5	Lengyelország	5
Kanada	3	Olaszország	4	Svájc	4	Kanada	4
Írország	3	Svájc	4	Egyesült Királyság	4	Svájc	3
Ausztria	2	Írország	3	Lengyelország	3	Egyesült Királyság	3
<i>Top 10</i>	76	<i>Top 10</i>	76	<i>Top 10</i>	70	<i>Top 10</i>	69

A globális kakaókereskedelem termékszerkezetében ugyancsak magas koncentráció figyelhető meg: 2010 és 2015 között a legnagyobb értékben exportált termékek a más csokoládé- és kakaótartalmú készítmények, a kakaóbab, illetve a kakaóvaj, -zsír és -olaj voltak, melyek a teljes export 58 százalékát adták. (Lásd a 3. táblázatot.) A kakaó-alapanyagok/feldolgozatlan termékek és a feldolgozott kakaótermékek aránya nem sokat változott a vizsgált időszakban; kisebb kiegyenlítődés ellenére 2010 és 2015 között rendre 46 és 54 százalék volt. Az exportált feldolgozatlan termékek közel felét a kakaóbab teszi ki, mely a 2010–2015-ös időszakban alapvetően (75 százalékban) öt országból származott: Elefántcsontpartról, Ghánából, Indonéziából, Nigériából és Kamerunból. Hasonló a helyzet a kakaóvaj, -zsír és -olaj, valamint a kakaópor esetében is, melyeket ugyancsak kevés ország exportált. Ezek a kakaóbab után – a kakaómasszával együtt – a legjelentősebb alapanyagok/feldolgozatlan termékek a csaknem 11, valamint 6 százalék körüli részesedésükkel.

A feldolgozott kakaótermékek exportjából a legnagyobb (50 százalékos) arányt a más csokoládé- és kakaótartalmú készítmények képviselték 2010 és 2015 között (ezek az egész HS18 kakaótermék-csoport exportját tekintve 27 százalékot tettek ki). Utánuk a 2 kg-nál nagyobb kiszerezésű (10%), majd a töltött (9%) és a töltetlen (7%) csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszer-készítmények következtek. A magas fokú koncentráció a vállalatok esetében is megfigyelhető: a világ feldolgozókapacitásának 41 százalékát három nagy cég (Cargill, ADM [Archer Daniels Midland] és Barry Collebaut) adta 2014-ben. A világ édességpiacát pedig öt vállalat tartja kézben, a Mars, a Molendéz International, a Nestlé, a Hersey's és a Ferrero, melyek részesedése összesen 89 százalékot tett ki 2013-ban (Potts *et al.* [2014]).

3. táblázat

Az egyes kakaótermékek százalékos aránya a világ kakaóexportjában, 1992–2015

Alapanyag/termék	1992–1997	1998–2003	2004–2009	2010–2015
180100 Kakaóbab egészben vagy törve, nyersen vagy pörköelve	18,7	24,0	21,6	20,4
180200 Kakaóhéj, kakaóhártya, -bőr és más kakaóhulladék	0,3	0,5	0,7	0,9
180310 Kakaómassza, nem zsírtalanítva	4,0	5,2	5,2	6,8
180320 Kakaómassza, teljesen vagy részben zsírtalanítva	0,5	0,4	0,4	1,0
180400 Kakaóvaj, -zsír és -olaj	14,0	11,0	12,7	10,7
180500 Kakaópor, cukor vagy más édesítőanyag hozzáadása nélkül	4,1	5,3	4,8	6,4
<i>Kakaó-alapanyagok/feldolgozatlan termékek</i>	<i>41,6</i>	<i>46,5</i>	<i>45,3</i>	<i>46,2</i>
180610 Kakaópor cukor vagy más édesítőanyag hozzáadásával	1,0	0,8	0,8	0,7
180620 Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszerkészítmény, > 2 kg*	6,0	8,9	10,4	9,5
180631 Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszerkészítmény más tömb, tábla vagy rúd alakban, töltött, < 2 kg	15,7	9,5	8,8	8,9
180632 Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszerkészítmény más tömb, tábla vagy rúd alakban, töltetlen, < 2 kg	11,2	9,0	7,8	7,4
180690 Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszerkészítmény, más	24,5	25,4	27,0	27,2
<i>Feldolgozott kakaótermékek, késztermékek</i>	<i>58,4</i>	<i>53,5</i>	<i>54,7</i>	<i>53,8</i>

* Más készítmény tömb, tábla vagy rúd formában vagy folyadék, massa, por, szemcse vagy más ömlesztett alakban, tartályban vagy más közvetlen csomagolásban, 2 kg-nál nagyobb tömegben.

Megjegyzés. A táblázat elnevezései a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoka 8002/2008 (II.8.) VPOP tájékoztatójának 1. számú mellékletén (Harmonizált Áruleíró és Kódrendszer Egységes Magyarázata), valamint a WITS HS1988/92/BEC besorolásán alapulnak.

A világ kakaóimportjának alakulását is érdemes megvizsgálni. A kakaó-alapanyagok/feldolgozatlan termékek legnagyobb importőrei 1992 és 2015 között az Egyesült Államok, Hollandia és Németország voltak 37-47 százalékos együttes részesedésükkel. (Lásd a 4. táblázatot.)

A top 10 országot tekintve nagy koncentráció figyelhető meg, és ugyan az adatok csökkenő tendenciára utalnak, a világimportnak még mindig közel 70 százalékát a legnagyobb importőrök adják.

4. táblázat

*A legnagyobb importőrök részesedése a kakaó-alapanyagok/feldolgozatlan
termékek globális importjából, 1992–2015
(százalék)*

1992–1997		1998–2003		2004–2009		2010–2015	
Egyesült Államok	18	Egyesült Államok	16	Egyesült Államok	14	Hollandia	14
Németország	15	Hollandia	13	Hollandia	13	Egyesült Államok	12
Hollandia	14	Németország	11	Németország	11	Németország	11
Franciaország	9	Franciaország	9	Franciaország	8	Belgium	7
Egyesült Királyság	8	Egyesült Királyság	6	Belgium	7	Franciaország	6
Olaszország	4	Belgium	6	Malajzia	6	Malajzia	5
Oroszország	3	Kanada	3	Egyesült Királyság	5	Oroszország	3
Japán	3	Olaszország	3	Oroszország	3	Egyesült Királyság	3
Kanada	3	Japán	3	Kanada	3	Olaszország	3
Svájc	2	Oroszország	3	Olaszország	3	Spanyolország	3
<i>Top 10</i>	<i>79</i>	<i>Top 10</i>	<i>72</i>	<i>Top 10</i>	<i>72</i>	<i>Top 10</i>	<i>68</i>

5. táblázat

*A legnagyobb importőrök részesedése a feldolgozott kakaótermék globális importjából, 1992–2015
(százalék)*

1992–1997		1998–2003		2004–2009		2010–2015	
Franciaország	15	Franciaország	12	Franciaország	9	Németország	9
Németország	13	Németország	11	Egyesült Államok	9	Egyesült Államok	9
Egyesült Királyság	9	Egyesült Államok	10	Németország	8	Franciaország	8
Egyesült Államok	7	Egyesült Királyság	8	Egyesült Királyság	8	Egyesült Királyság	8
Hollandia	5	Kanada	4	Hollandia	4	Hollandia	4
Japán	5	Japán	4	Kanada	4	Kanada	4
Kanada	4	Hollandia	4	Belgium	3	Belgium	3
Olaszország	3	Belgium	4	Spanyolország	3	Oroszország	3
Oroszország	3	Olaszország	3	Olaszország	3	Japán	2
Spanyolország	3	Ausztria	2	Japán	3	Spanyolország	2
<i>Top 10</i>	<i>67</i>	<i>Top 10</i>	<i>63</i>	<i>Top 10</i>	<i>55</i>	<i>Top 10</i>	<i>52</i>

Az eddigiekhez képest a feldolgozott kakaótermékeket importáló top 10 ország esetében jóval alacsonyabb szintű koncentráció figyelhető meg, bár még így is ezek adják a világimport felét. Közülük egy ország sem emelkedik ki, az első négy (Németország, Egyesült Államok, Franciaország, Egyesült Királyság) mindegyikének részesedése csak 8-9 százalékot tett ki a 2010 és 2015 közötti időszakban; bár még

1997-ig némi francia (15%) és német (13%) dominanciáról lehetett beszélni. Itt külön is érdemes kiemelni Belgiumot és Hollandiát, melyek részesedése a feldolgozott kakaótermékek globális importjában jelentősen alacsonyabb volt a kakaó-alapanyagokhoz/feldolgozatlan termékekhez viszonyítva.

Összességében tehát elmondható, hogy a kakaó piaca meglehetősen koncentrált. Néhány kiemelkedő szereplő uralja a termelést, az exportot, az importot és a feldolgozást. A termelés közel kétharmadát az afrikai országok adják. Míg az alapanyag-exportőrök között ott vannak a nagy termelő országok (Elefántcsontpart, Nigéria, Ghána, Indonézia) is, a feldolgozott kakaótermékek már a fejlett országokból kerülnek ki. Ez a tény a fejlődő országok általános problémájára utal: mivel nem rendelkeznek elegendő tőkével és megfelelő infrastruktúrával a nyersanyagok feldolgozásához, kénytelenek azokat alapanyagként/feldolgozott termékként továbbadni. Így a nagyobb profit végül a fejlett országoknál realizálódik.

Az előbb bemutatott táblázatokban több ország a legnagyobb exportőrök és importőrök között egyaránt szerepelt. Ezek felvásárolják és feldolgozzák az olcsó kakaó-alapanyagokat/feldolgozatlan termékeket, majd jóval magasabb áron értékesítik a feldolgozott kakaótermékeket a fejlett országok piacain. Jellemző képviselőik Hollandia és Belgium, melyek gazdaságában és történelmében az elosztó, kereskedő szerep (mindig is) kiemelt fontosságú (volt). Mindezek után nem meglepő, hogy az Afrikából származó kakaóbabból az ellátási lánc végén „holland kakaópor” és „belga praliné” lesz.

4. A világ legnagyobb kakaókereskedőinek versenyképessége

A legfrissebb szakirodalmi ajánlások alapján (Jámbor–Babu [2016]) a cikk a versenyképesség mérésének mutatójaként az eredeti Balassa-indexet használja. Az előző fejezetben leírt bontásban (alapanyagok/feldolgozatlan termékek és feldolgozott kakaótermékek) végzett számításokból kiderül, hogy a kakaó-alapanyagok kereskedelmében a termelő országoknak komparatív előnye (Elefántcsontpartnak, Kamerunnak és Ghánának a legnagyobb), míg (Hollandiát kivéve) a kereskedőknek jellemzően komparatív hátrányuk volt. (Lásd a 6. táblázatot.) Az egyes országok komparatív előnye azonban nagyban módosult a vizsgált időszakban, ami a verseny folyamatosan változó jellegére utal.

Ami a feldolgozott kakaótermékekkel kereskedő országokat illeti, a vizsgált időszakban az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok kivételével a top 10 ország mindegyike rendelkezett bizonyos, noha nem túl nagy komparatív előnnyel. (Lásd a 7. táblázatot.) Ellentétben tehát az alapanyag-termelőknél tapasztalt tendenciákkal, a komparatív előnyök szerkezete (vagyis a versenykörnyezet) ez esetben meglehetősen stabilnak mondható.

6. táblázat

Néhány ország komparatív előnye a kakaó-alapanyagok/feldolgozatlan termékek globális kereskedelmében, 1992–2015

Ország	Balassa-index			
	1992–1997	1998–2003	2004–2009	2010–2015
Elefántcsontpart	123,96	148,56	153,55	130,62
Kamerun	33,68	39,86	59,82	61,71
Ghána	77,51	173,44	69,37	26,66
Nigéria	1,21	0,29	3,25	7,23
Ecuador	14,12	8,25	6,28	6,78
Indonézia	3,73	3,60	4,05	5,13
Malajzia	2,57	2,69	3,51	3,27
Hollandia	4,01	3,57	3,29	3,13
Franciaország	0,62	0,86	0,98	0,93
Németország	0,72	0,32	0,40	0,67

Megjegyzés. Az országok a 2010 és 2015 közötti Balassa-indexek csökkenő sorrendjében vannak feltüntetve.

7. táblázat

Néhány ország komparatív előnye a feldolgozott kakaótermékek globális kereskedelmében, 1992–2015

Ország	Balassa-index			
	1992–1997	1998–2003	2004–2009	2010–2015
Belgium	–	2,45	2,39	2,54
Lengyelország	2,51	2,80	1,83	2,18
Hollandia	1,92	1,88	1,68	1,69
Németország	1,34	1,38	1,42	1,64
Svájc	1,92	1,93	2,08	1,57
Kanada	0,85	1,17	1,26	1,35
Franciaország	1,53	1,27	1,16	1,18
Olaszország	0,85	0,67	0,86	1,09
Egyesült Királyság	1,12	0,95	0,88	0,91
Egyesült Államok	0,58	0,59	0,61	0,66

Megjegyzés. Az országok a 2010 és 2015 közötti Balassa-indexek csökkenő sorrendjében vannak feltüntetve.

A nyersanyag- és termékszintű versenyképességet vizsgálva kitűnik, hogy a kakaóbab, a kakaóhéj, kakaóhártya, -bőr és más kakaóhulladék, valamint a kakaóvaj, -zsír és -olaj rendelkezik a legnagyobb komparatív előnnyel, amely összhangban van a 6. táblázat eredményeivel. (Lásd még a 8. táblázatot.)

8. táblázat

Kakaó-alapanyagok és -termékek komparatív előnye a globális kakaókereskedelemben, 1992–2015

Alapanyag/termék	Balassa-index			
	1992–1997	1998–2003	2004–2009	2010–2015
Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszerkészítmény más tömb, tábla vagy rúd alakban, töltetlen, < 2 kg	1,24	1,48	1,70	2,28
Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszerkészítmény más tömb, tábla vagy rúd alakban, töltött, < 2 kg	2,68	2,11	1,65	1,80
Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszerkészítmény, más	1,75	1,90	1,94	2,27
Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszerkészítmény, > 2 kg*	2,02	3,35	6,90	4,55
Kakaóbab egészben vagy törve, nyersen vagy pörköltve	62,94	132,21	113,39	72,32
Kakaóhéj, kakaóhártya, -bőr és más kakaóhulladék	66,85	138,14	120,01	96,92
Kakaómassza, nem zsírtalanítva	15,96	56,82	53,56	42,11
Kakaómassza, teljesen vagy részben zsírtalanítva	11,47	40,31	22,13	7,70
Kakaópor cukor vagy más édesítőanyag hozzáadásával	1,57	3,17	1,44	5,08
Kakaópor, cukor vagy más édesítőanyag hozzáadása nélkül	3,75	8,54	10,14	7,70
Kakaóvaj, -zsír és -olaj	13,43	23,77	18,47	16,92

* Más készítmény tömb, tábla vagy rúd formában vagy folyadék, massa, por, szemcse vagy más ömlesztett alakban, tartályban vagy más közvetlen csomagolásban, 2 kg-nál nagyobb tömegben.

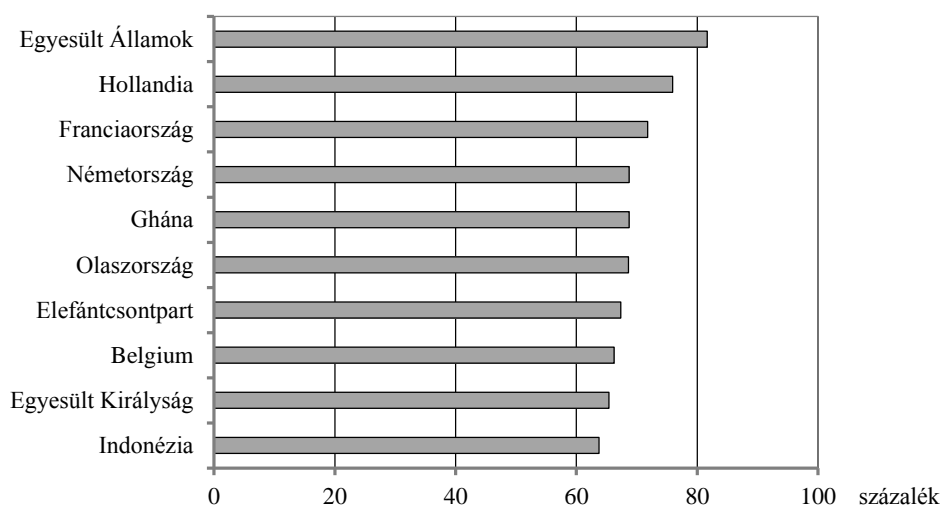
Megjegyzés. A táblázat elnevezései a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoka 8002/2008 (II.8.) VPOP tájékoztatójának I. számú mellékletén (Harmonizált Áruleíró és Kódrendszer Egységes Magyarázata), valamint a WITS HS1988/92/BEC besorolásán alapulnak.

Ahogy a módszertani részben felvezettük, a statikus vizsgálatok után dinamikus elemzéseket is végzünk, a komparatív előnyök stabilitását és tartósságát tanulmányozva.¹ Ehhez először a Markov-féle átmenet-valószínűségi mátrixot használjuk.

¹ A dinamikus vizsgálatok során a teljes kakaókereskedelem legnagyobb szereplőit emeltük ki, és azokat elemeztük különböző módszerekkel. Fő adataikat az F2. táblázat tartalmazza.

Az eredmények szerint az Egyesült Államokra, Hollandiára és Franciaországra vonatkozó Balassa-indexek mobilitása alacsony, mely stabil komparatív előny- (vagy hátrány-) szerkezetet jelez. (Lásd a 3. ábrát.) Ezeken az országokon kívül a termékcsoportoknak több mint 70 százaléka Németországban, Ghánában és Olaszországban mutat még stabil komparatív előny-szerkezetet. Alacsony mobilitási indexszel rendelkezik továbbá Elefántcsontpart, Belgium, Egyesült Királyság és Indonézia is, mely erős versenyre utal (a 6. és a 7. táblázat eredményeivel összhangban).

3. ábra. A Balassa-indexek stabilitása országonként, 1992–2015

Az országok nemzetközi kakaóexportban megnyilvánuló komparatív előnyének tartósságát nem parametrikus Kaplan–Meier-bebecslés útján tanulmányoztuk – ehhez a /2/ egyenletet futtattuk le a paneladatbázisunkra. A kapott eredmények a komparatív előnyök „túlélési idejének” alacsony szintű tartósságára világítanak rá a vizsgált időszakban. (Lásd a 9. táblázatot.) Az országok komparatív előnyének „túlélési esélyei” az időszak elejére jellemző körülbelül 99 százalékról 2015-re 1–49 százalékra estek vissza, ami erős versenyre utal a nemzetközi kakaókereskedelemben. Az eredmények természetesen országonként változnak, de a legmagasabb „túlélési idővel” Hollandia, a legalacsonyabbal az Egyesült Államok rendelkezik. A top 10 ország túlélési függvényeinek egyenlősége nemparametrikus Wilcoxon- és log-rang-teszt alapján vizsgálható. Az eredmények alapján 1 százalékos szignifikanciaszinten elvethető a túlélési függvények közötti egyenlőségre vonatkozó hipotézis, tehát a legnagyobb kakaóexportőrök komparatív előnyeinek tartóssága között nincs hasonlóság.

9. táblázat

A Kaplan–Meier-féle becslés, valamint a Wilcoxon- és a log-rang-tesztek nemzetközi kakaókereskedelemre vonatkozó eredményei, 1992–2015

Év	A komparatív előny túlélési valószínűsége										
	Túlélési függvény	Belgium	Elefánt-csontpart	Franciaország	Németország	Ghána	Indonézia	Olaszország	Hollandia	Egyesült Királyság	Egyesült Államok
1992	0,9909	1,0000	1,0000	1,0000	0,9924	1,0000	0,9659	1,0000	0,9886	1,0000	0,9621
1993	0,9811	1,0000	1,0000	1,0000	0,9846	1,0000	0,9392	1,0000	0,9808	0,9763	0,9317
1994	0,9653	1,0000	1,0000	0,9835	0,9724	1,0000	0,9159	0,9628	0,9727	0,9561	0,8932
1995	0,9469	1,0000	0,9827	0,9707	0,9597	1,0000	0,8881	0,9253	0,9643	0,9313	0,8545
1996	0,9258	1,0000	0,9648	0,9575	0,9467	0,9773	0,8599	0,8874	0,9555	0,9059	0,8157
1997	0,9050	1,0000	0,9510	0,9437	0,9285	0,9539	0,8352	0,8492	0,9464	0,8842	0,7767
1998	0,8831	1,0000	0,9366	0,9294	0,9098	0,9346	0,8099	0,8149	0,9320	0,8574	0,7335
1999	0,8585	0,9679	0,9165	0,9145	0,8855	0,9146	0,7969	0,7757	0,9221	0,8345	0,6904
2000	0,8351	0,9404	0,9009	0,8989	0,8553	0,8990	0,7833	0,7360	0,9168	0,8060	0,6551
2001	0,8103	0,9005	0,8845	0,8826	0,8242	0,8827	0,7643	0,6959	0,9113	0,7767	0,6273
2002	0,7840	0,8596	0,8615	0,8654	0,7921	0,8827	0,7494	0,6552	0,8935	0,7515	0,5865
2003	0,7533	0,8175	0,8314	0,8472	0,7588	0,8518	0,7232	0,6140	0,8810	0,7305	0,5455
2004	0,7162	0,7804	0,7999	0,8280	0,7243	0,7808	0,6904	0,5721	0,8610	0,6918	0,5083
2005	0,6813	0,7352	0,7669	0,8074	0,6884	0,7486	0,6504	0,5296	0,8468	0,6632	0,4663
2006	0,6466	0,6884	0,7320	0,7854	0,6634	0,7146	0,6149	0,4910	0,8314	0,6330	0,4197
2007	0,6107	0,6467	0,6950	0,7616	0,6299	0,6929	0,5715	0,4514	0,8146	0,5947	0,3773
2008	0,5739	0,6026	0,6635	0,7357	0,6012	0,6535	0,5325	0,4155	0,7961	0,5541	0,3344
2009	0,5366	0,5635	0,6290	0,7070	0,5778	0,6026	0,4910	0,3723	0,7857	0,5109	0,2997
2010	0,4968	0,5208	0,5909	0,6749	0,5516	0,5570	0,4538	0,3272	0,7738	0,4645	0,2588
2011	0,4525	0,4734	0,5479	0,6258	0,5315	0,5063	0,4126	0,2855	0,7598	0,4054	0,2165
2012	0,3990	0,4196	0,4981	0,5831	0,4953	0,4258	0,3657	0,2401	0,7252	0,3409	0,1722
2013	0,3386	0,3561	0,4226	0,5124	0,4652	0,3484	0,3103	0,1892	0,7032	0,2686	0,1304
2014	0,2709	0,2751	0,3266	0,4426	0,4230	0,3484	0,2398	0,1204	0,6713	0,1953	0,0771
2015	0,1798	0,1501	0,2375	0,3219	0,3461	0,3484	0,2398	0,0438	0,4882	0,1065	0,0140

Megjegyzés. A Kaplan–Meier-féle becslés a Balassa-indexre, a Wilcoxon- és a log-rang-tesztek a túlélési függvények egyenlőségére vonatkoznak. Mindkét teszt eredménye 0,0000 volt.

5. Összefoglalás

A cikk a nemzetközi kakaókereskedelemben megnyilvánuló komparatív előnyöket és ezeken keresztül a versenyképességet vizsgálta az 1992 és 2015 közötti

időszakban. Az eredmények szerint a globális kakaókereskedelem folyamatosan növekedett az elmúlt huszonöt évben, miközben mind az export, mind az import oldalon erős koncentráció figyelhető meg országok és termékek szerint egyaránt. Elefántcsontpart, Hollandia és Nigéria voltak a világ legnagyobb kakaó-alapanyagokat/feldolgozatlan termékeket exportáló országai a 2010–2015-ös időszakban, Németország, Belgium és Hollandia pedig a feldolgozott kakaótermékek legjelentősebb exportőrei. A kakaó-alapanyagok/feldolgozatlan termékek importjából Hollandia, az Egyesült Államok és Németország, a feldolgozott kakaótermékekéből Németország, az Egyesült Államok és Franciaország részesedett a legnagyobb mértékben.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a kakaó piaca meglehetősen koncentrált, néhány kiemelkedő szereplő uralja a termelést, az exportot, az importot és a feldolgozást. A termelésben a legnagyobb hányaddal az afrikai termelők rendelkeznek, a kakaó-alapanyagok/feldolgozatlan termékek exportőrei között pedig főként a termelő országokkal találkozhatunk. A feldolgozott kakaótermékek ugyanakkor már a fejlett országokból kerülnek ki, ami a fejlődő országok egy fontos problémájára világít rá.

Ami a komparatív előnyöket illeti, a kakaó-alapanyagokkal/feldolgozatlan termékekkel kereskedő országok komparatív előnye jellemzően magas, ámde időben instabil, míg a feldolgozott kakaótermékekkel kereskedő országoké alacsony, de stabil, ami jól leírja a két piac közötti különbséget. A stabilitási teszt eredményei szerint azonban a kereskedelmi előnyök a legtöbb országban gyengülnek. A jelenleginél pontosabb eredmények elérése későbbi kutatások feladata lesz további termékek és változók bevonásával.

Függelék

F1. táblázat

A kakaó és a kakaókészítmények besorolása

Termékkód és megnevezés	Feldolgozottsági szint
180100 Kakaóbab egészben vagy törve, nyersen vagy pörköelve	Feldolgozatlan
180200 Kakaóhéj, kakaóhártya, -bőr és más kakaóhulladék	Feldolgozatlan
180310 Kakaómassza, nem zsírtalanítva	Feldolgozatlan
180320 Kakaómassza, teljesen vagy részben zsírtalanítva	Feldolgozatlan
180400 Kakaóvaj, -zsír és -olaj	Feldolgozatlan
180500 Kakaópor, cukor vagy más édesítőanyag hozzáadása nélkül	Feldolgozatlan
180610 Kakaópor cukor vagy más édesítőanyag hozzáadásával	Feldolgozott

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Termékkód és megnevezés	Feldolgozottsági szint
180620 Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszer-készítmény tömb, tábla vagy rúd formájában vagy folyadék, massa, por, szemcse vagy más ömlesztett alakban, tartályban vagy más közvetlen csomagolásban, 2 kg-nál nagyobb tömegben	Feldolgozott
180631 Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszer-készítmény más tömb, tábla vagy rúd alakban, töltött	Feldolgozott
180632 Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszer-készítmény más tömb, tábla vagy rúd alakban, töltetlen	Feldolgozott
180690 Csokoládé- és kakaótartalmú más élelmiszer-készítmény, más	Feldolgozott

Forrás: Saját szerkesztés a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoka 8002/2008 (II.8.) VPOP tájékoztatójának 1. számú melléklete (Harmonizált Áruleíró és Kódrendszer Egységes Magyarázata), valamint a WITS HS1988/92/BEC besorolása alapján.

F2. táblázat

A világ legnagyobb kakaóexportőreinek kivitele és részesedése a globális kakaóexportból, 1992–2015 (százalék)

Ország	Éves átlag (millió USD)	Részesedés (%)
Hollandia	2 759	12
Németország	2 634	12
Elefántcsontpart	2 239	10
Belgium	1 608	7
Franciaország	1 421	6
Egyesült Államok	834	4
Olaszország	768	3
Indonézia	757	3
Ghána	711	3
Egyesült Királyság	665	3
Világ összesen	22 598	100

Forrás: Saját szerkesztés a Világbank 2017. évi adatai alapján.

Irodalom

AKMAL, N. – AKHTAR, W. – SHAH, H. – NIAZI, M. A. – SALEEM, T. [2014]: The structure and competitiveness of Pakistan's basmati rice exports. *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*. Vol. 4. No. 4. pp. 304–312.

- ASTANEH, H. K. – YAGHOUBI, M. – KALATEHARABI, V. [2014]: Determining revealed comparative advantage and target markets for Iran's stone fruits. *Journal of Agriculture, Science and Technology*. Vol. 16. No. 2. pp. 253–264.
- BALASSA, B. [1965]: Trade liberalisation and “revealed” comparative advantage. *The Manchester School*. Vol. 33. Issue 2. pp. 99–123. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x>
- BEYENE, H. G. [2014a]: Trade integration and revealed comparative advantages of Sub-Saharan Africa and South Asian merchandize export. *Foreign Trade Review*. Vol. 49. No. 2. pp. 163–176. <https://doi.org/10.1177/0015732514525170>
- BEYENE, H. G. [2014b]: Trade integration and revealed comparative advantages of Sub-Saharan Africa and Latin America & Caribbean merchandize export. *International Trade Journal*. Vol. 28. No. 5. pp. 411–441. <https://doi.org/10.1080/08853908.2014.952851>
- BOJNEC, Š. – FERTŐ, I. [2008]: European enlargement and agro-food trade. *Canadian Journal of Agricultural Economics*. Vol. 56. No. 4. pp. 563–579. <https://doi.org/10.1111/j.1744-7976.2008.00148.x>
- BOJNEC, Š. – FERTŐ, I. [2015]: Agri-food export competitiveness in European Union countries. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 53. No. 3. pp. 476–492. <https://doi.org/10.1111/jcms.12215>
- CHINGARANDE, A. – MZUMARA, M. – KARAMBAKUWA, R. [2013]: Comparative advantage and economic performance of East African Community (EAC) member states. *Journal of Economics*. Vol. 4. No. 1. pp. 39–46. <https://doi.org/10.1080/09765239.2013.11884963>
- COE, S. D. – COE, M. D. [2013]: *The True History of Chocolate*. Third Edition. Thames & Hudson. London.
- DISDIER, A.-C. – EMLINGER, C. – FOURÉ, J. [2015]: *Atlantic versus Pacific Agreement in Agri-food Sectors: Does the Winner Take It All?* Paper presented at the 2015 Agricultural and Applied Economics Association and Western Agricultural Economics Association Annual Meeting. 26–28 July. San Francisco.
- FAIRTRADE [2016]: *Scope and Benefits of Fairtrade, 7th Edition*. Fairtrade International. Bonn.
- FERTŐ, I. [2008]: The evolution of agri-food trade patterns in Central European countries. *Post-Communist Economies*. Vol. 20. No. 1. pp. 1–10. <https://doi.org/10.1080/14631370701865680>
- JÁMBOR, A. – BABU, S. [2016]: *The Competitiveness of Global Agriculture: Policy Lessons for Food Security*. Springer. Cham.
- KORINEK, J. – MELATOS, M. [2009]: *Trade Impacts of Selected Regional Trade Agreements in Agriculture*. OECD Trade Policy Working Papers No. 87. OECD Publishing. Paris. <http://www.oecd.org/trade/benefitlib/42770785.pdf>
- KULDILOK, K. S. – DAWSON, P. J. – LINGARD, J. [2013]: The export competitiveness of the tuna industry in Thailand. *British Food Journal*. Vol. 115. No. 3. pp. 328–341.
- LINEHAN, V. – THORPE, S. – ANDREWS, N. – KIM, Y. – BEAINI, F. [2012]: *Food Demand to 2050. Opportunities for Australian Agriculture*. Paper presented at the 42nd ABARES (Australian Bureau of Agricultural and Resource Economics and Sciences) Outlook Conference. 6–7 March. Canberra.
- MÁLAGA, J. E. – WILLIAMS, G. W. [2006]: *Mexican Agricultural and Food Export Competitiveness*. TAMRC (Texas Agribusiness Market Research Center) International Market Research Report No. IM-01-06. February. TAMRC. <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/90778/2/IM%2001%2006%20Mexico%20Export%20Competitiveness.pdf>

- NDAYITWAYEKO, W. M. – ODHIAMBO, M. O. – KORIR, M. – NYANGWESO, P. M. – CHEPNG'ENO, W. [2014]: Comparative advantage of the Eastern and Central Africa in the coffee export sector: the case of Burundi. *African Crop Science Journal*. Vol. 22. No. 4. pp. 987–995.
- POTTS, J. – LYNCH, M. – WILKINGS, A. – HUPPÉ, G. – CUNNINGHAM, M. – VOORA, V. [2014]: *The State of Sustainability Initiatives Review 2014: Standards and the Green Economy*. International Institute for Environment and Development. London. https://www.iisd.org/pdf/2014/ssi_2014.pdf
- SARKER, R. – RATNASENA, S. [2014]: Revealed comparative advantage and half-a-century competitiveness of Canadian agriculture: a case study of wheat, beef, and pork sectors. *Canadian Journal of Agricultural Economics*. Vol. 62. No. 4. pp. 519–554. <https://doi.org/10.1111/cjag.12057>
- SPARLING, D. – THOMPSON, S. [2011]: *Competitiveness of the Canadian Agri-Food Sector*. February. The Canadian Agri-Food Policy Institute. https://www.capi-icpa.ca/pdfs/2011/CAPL_Viability5_Competitiveness.pdf
- TÖRÖK, Á. – JÁMBOR, A. [2013]: Agri-food trade of the new member states since EU accession. *Agricultural Economics*. Vol. 59. No. 3. pp. 101–112.

Summary

In the scientific literature, only few studies investigate the competitiveness of agri-food markets through international trade. This article analyses the competitiveness of global cocoa trade between 1992 and 2015 by using the method of revealed comparative advantages. The results suggest that global cocoa trade is concentrated by country and product, though countries trading with raw materials and processed products show different patterns. Countries concentrating on raw materials have generally high but unstable comparative advantages, while those focusing on processed products show relatively lower but more stable comparative advantages. These differences well reflect the distinct competitive potentials of the two markets. However, stability and duration tests show continuous decline in comparative advantages.